

Симоненко О.,

канд. політ. наук, ст. наук. співроб., НЮБ НБУВ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕДОСТОВІРНОСТІ НЕГАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Опубліковано: Симоненко О. Суспільно-політичне значення презумпції недостовірності негативної інформації: вітчизняний та міжнародний досвід // Громадська думка про правотворення. 2023. № 5-6.

Сучасне демократичне суспільство (бізнесові, політичні, культурні процеси в ньому) значним чином базоване на інституті поваги та репутації. Загострення уваги до цих чинників у країнах західних демократій останнім часом лише посилюється. І хоча в Україні ці тенденції проявляються не так масштабно, та все ж можна констатувати відчутне тяжіння до західних моделей і практик. Водночас чинне українське законодавство не містить конкретного визначення понять «гідність», «честь» чи «ділова репутація» (вважається, що вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами).

Консенсусне, хоч і не офіційне, визначення понять «гідність» пропонує Вікіпедія. Зокрема під гідністю, згідно з відкритою енциклопедією, розуміємо визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, тобто кожна людина – особистість, яка заслуговує на повагу до себе. У свою чергу, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло. Щодо ділової репутації, то тут розрізняється ділова репутація фізичної особи і ділова репутація юридичної особи. Відповідно під першою розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов'язків, а під діловою репутацією юридичної особи, у тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин.

З правової точки зору, право на захист честі, гідності та ділової репутації є частиною права на повагу до приватного життя, а підстави захисту такого права виникають, як правило, на стику взаємодії права (свободи) на вираження думки та права на повагу до приватного життя.

Слід зазначити, що право на недоторканність та повагу до честі, гідності та ділової репутації відноситься до особистих немайнових благ, які гарантуються Конституцією України, Цивільним кодексом України, низкою міжнародних конвенцій та договорів тощо. Виходячи з аналізу широкого кола

статей, можна стверджувати, що право на повагу до честі, гідності та ділової репутації найбільш порушується шляхом поширення в засобах масової інформації недостовірних відомостей.

При цьому розвиток інформаційних технологій, що забезпечує швидкість і масштаб поширення інформації, відтак – практичну неможливість вилучити інформацію, що завдає шкоди особі після її появи в інфопросторі значно підвищує вразливість до такого роду загроз. Крім того, в сьогоденних реаліях саме постраждалий повинен шукати докази недостовірної інформації і виявляти причетних до її поширення – без цього він не зможе звернутися до суду для захисту своїх прав. Зважаючи, що така інформація часто поширюється анонімно, то задля того щоб добитися справедливості і захистити себе треба докласти значних зусиль.

Зміст сучасного цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації можна охарактеризувати як правовідносини, за яких морально потерпіла сторона наділяється правом вимагати через суд спростування відомостей, які порочать її честь, гідність та ділову репутацію, а друга сторона, яка такі відомості поширила, зобов'язана дати спростування, якщо не доведе, що відомості відповідають дійсності.

У цьому контексті доречно згадати законопроект № 8380 «Про внесення змін до ст. 277 Цивільного кодексу України щодо визнання інформації недостовірною», нещодавно зареєстрований у Верховній Раді України. Ініціатор законопроекту – народний депутат А. Славицька пропонує доповнити ст. 277 Цивільного кодексу України частиною третьою, згідно з якою, «негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного».

У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що його розробили з метою забезпечити належний механізм захисту громадянами честі, гідності та ділової репутації. А також зняти з позивачів у справах про спростування недостовірної інформації обов'язок доводити, що інформація є недостовірною (URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/216974_do-tsivlnogo-kodeksu-proponuyut-povernuti-prezumpsiyu-nedostovrnost-negativno-nformats).

Автор законопроекту нагадує, що у 2014 р. норму про презумпцію недостовірності негативної інформації виключили з ч. 3 ст. 277 ЦКУ Законом України № 1170-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України “Про інформацію” та Закону України “Про доступ до публічної інформації” та наголошує, що цей крок значно вплинув на судовий захист і розгляд справ про захист честі, гідності та ділової репутації. Оскільки значно важче довести відсутність певної обставини (факту), ніж їх наявність, адже існування факту передбачає сліди, докази, які можна дослідити. Якщо особа стверджує, що інша особа здійснила негативний вчинок, значно важче довести, що такого вчинку не було, ніж навпаки», – зазначила депутат у пояснювальній записці (URL: <https://detector.media/infospace/article/207415/2023-01-26-u-verkhovniy-radi->

proponuyut-povernuty-prezumptsiyu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii-komentari-yurystiv/).

Звернемо увагу на те, що приклади негативної інформації було наведено Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. № 1. Утім, не дивлячись на застарілість цієї постанови, вона залишається актуальною і по нині. Так, негативною слід вважати інформацію, в якій стверджується про порушення особою, зокрема, норм чинного законодавства, вчинення будь-яких інших дій (наприклад, порушення принципів моралі, загально визнаних правил співжиття, неетична поведінка в особистому, суспільному чи політичному житті тощо) і яка, на думку позивача, порушує його право на повагу до гідності, честі чи ділової репутації (URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/zakhyst-chesti-i-hidnosti-v-ukraini-proponuiut-vidnovyty-prezumptsiuu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii>).

Аналізуючи цю проблематику, пропонуємо провести маленький екскурс в історію.

Згадаємо, що у Кримінальному кодексі України 1960 р. була передбачена відповідальність заклеп та образу ст. 125 та ст. 126 відповідно. За відсутності кваліфікуючих ознак, заклеп вважався злочином, що не становить великої суспільної небезпеки, а справи по обвинуваченню у його вчиненні відносились до справ приватного обвинувачення.

Однак під час підготовки та прийняття Кримінального кодексу України у 2001 р. було прийнято рішення не включати до його змісту статтю про заклеп. Це обґрунтовувалось тим, що заклеп є різновидом особистих немайнових правопорушень і це питання регулюється цивільним правом. Пізніше в ЗМІ це рішення парламенту охарактеризують як впевнений «крок вперед» у конструктивному діалозі між владою та журналістами.

При цьому слід звернути увагу на те, що пізніше було чимало спроб впровадження в кримінальне законодавство статті про заклеп, але вони не були підтримані парламентом.

Джерело інформації: <https://www.slidstvo.info/articles/libel-law-what-does-it-mean>

СПРОБИ криміналізувати наклеп

Ухвалення
нового Кримінального
кодексу, без статей про
наклеп і образу

2001

Законопроект №2137
про внесення змін до Кримінального та
Кримінально-процесуального кодексів України
(щодо кримінальної відповідальності за наклеп)

2002

МИХАЙЛО
ПОТЕБЕНЬКО

Законопроект №3123
про внесення змін до Кримінального та
Кримінально-процесуального кодексів України
(щодо відповідальності за наклеп)

2003

Група "Народовладдя"
СЕРГІЙ
ІВАНОВ

Законопроект №4267
про внесення змін до Кримінального і
Кримінально-процесуального кодексів України
(щодо відповідальності за підрив репутації
державного діяча)

2003

ВОЛОДИМИР
АНИЩУК

Законопроект №8723
про внесення доповнень до Кримінального та
Кримінально-процесуального кодексів України
(щодо встановлення кримінальної
відповідальності за наклеп на адресу державного
діяча)

2006

ЛЕОНІД
ЧЕРНОВЕЦЬКИЙ

Законопроект №2051
про внесення змін до деяких законодавчих актів
України щодо встановлення кримінальної
відповідальності за наклеп

2006

ВАСИЛЬ
КИСЕЛЬОВ

Законопроект №2086
про внесення змін до Кримінального та
Кримінально-процесуального кодексів України
(щодо наклепу)

2008

АНТОН
ЯЦЕНКО

Законопроект №6398
про внесення змін до деяких законодавчих актів
України щодо встановлення кримінальної
відповідальності за наклеп

2010

ВАСИЛЬ
КИСЕЛЬОВ

Законопроект №11013
про внесення змін до Кримінального та

2013

Проте всі вказані на рисунку законопроекти були різко розкритиковані ЗМІ, політиками та окремими представниками міжнародних спільнот.

Розглянемо найбільш цікаві з них. Зокрема, 19 липня 2012 р. у ВРУ було зареєстровано законопроект № 11013 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини». У законопроекті пропонувалось ввести кримінальну відповідальність за поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять іншу особу або підривають її ділову репутацію. У пояснювальній записці автор законопроекту В. Журавський наводив приклади країн-членів ЄС, у кримінальних законах яких наявний такий злочин, як наклеп. Проте проти цього законопроекту виступило чимало політичних діячів, у тому числі, і на міжнародному рівні. Цей законопроект у ЗМІ було названо «скандальним», і згодом В. Журавський відкликав його.

Також звертає на себе увагу спроба 2018 р., коли у ВРУ було зареєстровано законопроект № 9306 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за наклеп». Ініціаторами законопроекту були народні депутати України М. Паламарчук, А. Палатний та О. Велікін. За ініціативою останніх ішлося про внесення зміни до КК України, доповнивши його ст. 1512 такого змісту: «Стаття 1512. Наклеп:

1. Наклеп, тобто умисне поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають її ділову репутацію, – карається штрафом в розмірі від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені шляхом публічного демонстрування у творах, в засобах масової інформації або в мережі Інтернет, – караються штрафом в розмірі від п'ятисот до тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, поєднані з обвинуваченням у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, – караються обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого» (URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/91210>).

В обґрунтуванні необхідності прийняття цього законопроекту наводились думки про те, що в багатьох розвинутих демократичних країнах у кримінальному законодавстві впроваджено статтю про наклеп і вона застосовується на практиці (наводилися такі країни, як США, Франція,

Німеччина, Швеція, Італія, Польща тощо). Крім того, наголошувалося, що внаслідок «вседозволеності» має місце порушення принципу презумпції невинуватості (тут наводився приклад про висвітлення у ЗМІ можливої причетності народного депутата України до вчинення особливо тяжкого злочину, а саме – нападу на громадську активістку К. Гандзюк). Ця ініціатива також зустріла різку критику з боку громадськості, ЗМІ та окремих представників політичних сил. І 12 березня 2019 р. вказаний законопроект було відкликано (URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/91210>).

Проте в цей же час, 12 березня 2019 р., у ВРУ було зареєстровано законопроект № 10139 за ініціативою народного депутата України І. Лапіна «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації». Як зазначалося в пояснювальній записці, в обґрунтування необхідності прийняття акту покладені чисельні зазіхання на конституційні права, а саме ті, що закріплюють право особи на повагу до своєї гідності та честі (ст. 297 Конституції України), недоторканності своєї ділової репутації (ст. 299 Конституції України). Як і попередні, ця законодавча ініціатива була також розкритикована. І 29 серпня 2019 р. законопроект було відкликано.

Слід сказати, що експертне середовище розцінило ці законопроекти як прямий напад на свободу слова, обмеження цензури і крок назад України з курсу демократії.

Однак, як бачимо, на сьогодні проблеми криміналізації клевети та необхідність їх чергового висвітлення набирають нових обертів.

Як вже було зазначено вище, чинне законодавство з 19 квітня 2014 р. не містить презумпції добропорядності, а також не дає підстав для застосування такої конструкції при вирішенні спорів про спростування недостовірної інформації. Нагадаємо, що Законом України № 1170-VII від 27 березня 2014 р. ч. 3 ст. 277, в якій було вказано, що негативна інформація, яка розповсюджена у будь-який спосіб, має вважатись недостовірною в будь-якому випадку, якщо той, хто її поширив, не доведе її достовірність, було виключено з тексту Цивільного кодексу України. Таким чином, наразі презумпція недостовірності негативної інформації скасована і кожна зі сторін має доводити належними доказами свою позицію за загальними правилами цивільного судочинства. Тобто потерпіла сторона має доводити, що оприлюднені про неї відомості не мають нічого спільного з реальністю та наводити відповідні докази з цього приводу. А її опонент при цьому зобов'язаний наводити аргументи та докази про достовірність цієї інформації. Стає очевидним той факт, що така редакція Закону суттєво ускладнила судовий захист честі, гідності та ділової репутації.

З цього приводу медіаюрист ІМІ Р. Головенко зазначає, що теперішні новели, пропоновані законопроектом № 8380 «Про внесення змін до статті 277 Цивільного кодексу України щодо визнання інформації недостовірною», дійсно спростили б роботу адвокатів тих осіб, які оскаржують правдивість певної інформації в суді, зокрема проти журналістів або медіа: «В різних країнах світу

є різний досвід щодо розподілу тягаря доведення в дифамаційних справах – як з наявністю такої презумпції в законодавстві, так і без неї».

Загалом, за прогнозами юристів, великих проблем медіа цей законопроект не створить. На думку Р. Головенка, більше проблем норма може створити не для медіа, а для пересічних громадян – користувачів соцмереж, яких можна буде притягнути до суду за «негативну» інформацію, скажімо, у фейсбуці, якщо та не має доказів (URL: <https://detector.media/infospace/article/207415/2023-01-26-u-verkhovniy-radi-proponuyut-povernuty-prezumptsiyu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii-komentari-yurystiv/>).

Цю думку поділяє і медіаюрист Л. Панкратова. У коментарі «Детектору медіа» вона підтвердила, що ця норма існувала в Цивільному кодексі України до березня 2014 р. і серйозно полегшувала життя позивачам у позовах про захист честі, гідності та ділової репутації, адже ледь не автоматично прирівнювала негативну інформацію до недостовірної. «Позивач не повинен був наводити докази недостовірності інформації, а лише подати своє бачення (оцінку), чому вважає, що інформація негативна. А згідно з цією нормою, автоматично – негативна означає недостовірна. Відтак, адвокатам відповідачів доводилось докладати більше зусиль, щоб довести, що не вся негативна інформація є недостовірною», – каже Л. Панкратова. Тому юрист наполягає, що «...факти мають бути доведеними, оціночні судження мають базуватися на фактах, журналісту дозволяється вживати оціночні судження, які не повинні переходити межі допустимої критики». За її словами, це відповідає міжнародним стандартам, зокрема ст. 10 Європейської Конвенції (далі – Конвенція) про захист прав людини та основоположних свобод: розділення фактів та оціночних суджень; доведеність фактичних обставин; правомірність поширення навіть негативної, але достовірної інформації про особу; більший захист для інформації, яка має суспільний інтерес (хоча може бути і негативною) (URL: <https://detector.media/infospace/article/207415/2023-01-26-u-verkhovniy-radi-proponuyut-povernuty-prezumptsiyu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii-komentari-yurystiv/>).

Нагадаємо, що основним національним нормативно-правовим підґрунтям, яке регулює відносини щодо захисту гідності, честі та ділової репутації, є Конституція України та Цивільний кодекс України (далі – ЦК України). Зокрема, у ст. 297 ЦК України вказано, що кожен має право на повагу до його гідності та честі; у ст. 299 ЦК України зазначено, що фізична особа має право на недоторканність своєї ділової репутації. Також при захисті гідності, честі та ділової репутації, окрім вищезазначених нормативно-правових актів, застосовуються, зокрема, закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка вказує на те, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду з прав людини як джерело права (URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogla_d_KCS.pdf).

Водночас, зазначимо, що українські суди здебільшого і застосовують досвід європейського судочинства з вищевказаних питань. В усталеній європейській практиці закріпленій різний ступінь захисту гідності приватних та публічних осіб. Зокрема, Європейський суд з прав людини (далі – ЕСПЛ) посилається на Декларацію про свободу політичних дебатів у ЗМІ, прийняту в 2004 р. Комітетом Міністрів Ради Європи, та на Резолюцію 1165 р., яку в 1998 р. прийняла Парламентська асамблея Ради Європи.

Окремо слід виділити той факт, що застосування практики Європейського Суду з прав людини в національному судочинстві є інструментом функціонування Конвенції як частини національного законодавства, оскільки положення ст. 9 Конституції України та ратифікація Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. і протоколів № 1, 2, 4, 7, 11 до Конвенції, а також ухвалення Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зумовлює застосування в національних судах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини як джерела права.

Звернемо увагу на важливий момент у судових спорах про визнання інформації недостовірною та її спростування – це дотримання балансу між правом на свободу думки та слова, яке гарантується Конституцією та міжнародними нормами, і правом кожного вимагати поваги до його гідності та честі.

Особливістю цього питання є те, що при визнанні поширеної інформації недостовірною, суди зобов'язані з'ясувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням. Розрізняючи факти та оціночні судження, потрібно виходити з того, що існування фактів можна довести, а правдивість критичного висловлювання не підлягає доведенню. Більше того, вимога доводити правдивість критичного висловлювання порушує свободу на власну точку зору, що є фундаментальною частиною права, захищеного ст. 10 Конвенції.

Слід відмітити, що в українському законодавстві окремо виділено таке поняття як «оціночні судження». Проте вже згаданий Закон України «Про інформацію» визначає, що оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних; критика; оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). У тому числі, відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію» ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їхньої правдивості. Також, відповідно

до ст. 277 ЦК України, оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків не можуть бути предметом судового захисту, вони є вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача та їх не можна перевірити щодо їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини щодо тлумачення положень ст. 10 Конвенції (рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 1986 р. у справі «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria), § 46) (URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogla_d_KCS.pdf).

Таким чином, ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оціночних суджень. Більше того, оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їхньої правдивості. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи в тому самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду (ч. 3 ст. 30 Закону України «Про інформацію») (URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogla_d_KCS.pdf).

Наприклад, при відшкодуванні нематеріальних активів підприємства досить часто суди використовують поняття «гудвіл» (goodwill), яке було запозичене з англійського права. Податковий кодекс України визначає «гудвіл» як вартість ділової репутації, нематеріальний актив підприємства. Для підрахунку вартості репутації Податковий кодекс України пропонує відняти від ринкової ціни компанії балансову вартість її активів. Зрозуміло, що для абсолютної більшості українських компаній визначення та доведення в суді ринкової ціни компанії є дуже непростим завданням, тому таку практику дуже рідко застосовують.

У контексті викладеного вище виникає цікавий момент щодо принципів рівності прав політиків та інших публічних діячів і пересічних громадян. Зазначимо, що в цьому випадку судова практика офіційно закріплює нерівність таких осіб, причому ця нерівність не на користь публічних діячів.

Нормами законодавчих актів визначено, що публічні діячі підлягають прискіпливому контролю з боку громадськості, і тому можуть зазнавати жорсткої критики з приводу виконання ними своїх функцій. Насамперед особа, що не є відомою для суспільства, може вимагати особливого, більш жорсткого захисту свого права на приватне життя. Публічних осіб така норма не

стосується. Таку позицію висловив ЄСПЛ у рішенні в справі від 7 лютого 2012 р. *AxelSpringer v. Germany*.

Зазначимо, що ця позиція знайшла своє підтвердження і в національній судовій практиці, та активно застосовується українськими судами. Зокрема, Верховний Суд України у справі № 742/1159/18 зазначає, що, з урахуванням норм Конвенції з прав людини, рівень публічності особи має обумовлювати її толерантність до критики. При цьому судді повинні застосовувати практику ЄСПЛ, яка вимагає враховувати, що межа критики публічних осіб є набагато ширшою, ніж до інших осіб, а також чи є поширена інформація необхідною для розвитку суспільної дискусії. Тому, як вважає більшість експертів, при поширенні негативної інформації про публічну особу необхідно приділити ще більше уваги аргументам та доказам неправдивості цих відомостей.

Звернемо увагу, що судові спори, пов'язані із захистом гідності, честі та ділової репутації, мають, з одного боку, важливе суспільно-політичне значення, а з іншого – може бути інструментом впливових осіб у боротьбі з тими, хто викриває їхню, скажімо, не зовсім правдиву діяльність.

Нині судова практика в категорії таких справ досить не однозначна та багата на яскраві приклади. Причому рішення, попри схожість обставин, можуть бути протилежно різними.

Наведемо приклади найгучніших та найпоказовіших судових справ у сфері захисту честі, гідності та ділової репутації.

Чи не найрозповсюдженішою серед вітчизняних ЗМІ було висвітлення справи за позовом В. Медведчука проти письменника та журналіста В. Кіпіані. Вона стала за останній час найобговорюванішою у сфері захисту честі та гідності, коли Дарницький районний суд м. Києва частково задовольнив позов В. Медведчука у справі № 753/12294/19 та визнав недостовірними деякі фрази та уривки з книги «Справа Василя Стуса», зобов'язавши їх видалити. Більше того, суд заборонив розповсюджувати тираж, який на той час уже був надрукований, а також визнав недостовірними та зобов'язав спростувати такі фрази: «...чи була можливість у Стуса обрати “менше зло”. Проте є фактом, що наданого, підтримуваного держбезпекою адвоката звали Віктор Медведчук»; «...Медведчук на суді визнав, що всі “злочини”, нібито вчинені його підзахисним, “заслуговують на покарання... він фактично підтримав звинувачення. Навіщо прокурори, коли є такі безвідмовні адвокати?”».

Судячи з повідомлень у ЗМІ, це рішення відразу отримало критику експертів з медіаправа. На їхню думку, суд вийшов за межі позовних вимог та фактично встановив цензуру (заборона публікації без дозволу В. Медведчука або без видалення вказаних уривків).

Між іншим, були ще й інші оспорювані фрази, які суд визнав оціночними судженнями, а тому відмовив у їх спростуванні. Апеляційний суд України 19 березня 2021 р. відмовив позивачу у визнанні інформації недостовірною та в задоволенні інших вимог.

Іншим цікавим прикладом є справа 2019 р., коли колишній перший заступник голови СБУ С. Семочко позивався проти журналістів проекту «Наші гроші з Денисом Бігусом», за позовом про захист репутації. Тоді Голосіївський районний суд Києва задовольнив позовні вимоги, визнавши недостовірними такі висловлювання: «топчиновник Служби зовнішньої розвідки ОСОБА_6 має нерухомості на мільйони доларів, родичів-росіян, бізнес у Криму й несе відповідальність за сотні смертей...»; «під час роботи в СБУ ОСОБА_7 надзвичайно цікавився питанням закупівлі ліків. Було встановлено, що саме він відповідальний за пропажу в Україні ліків для діалізу, внаслідок якої загинуло близько 200 українців...»; «у нього є три будинки в Конча-Заспі загальною вартістю в 8 млн дол., його пасербиця літає за маршрутом Одеса–Київ на чартерному вертольоті за 6 тис. дол., а у всіх його родичів російське громадянство». Справу С. Семочко виграв. Він довів, що «родичі», про яких ішлося в сюжеті, відповідно до Сімейного кодексу України не є його родиною (до цієї категорії осіб зараховано дружину та дітей, а не падчерку та зятя). Незважаючи на те, що в сюжеті згадувалася саме дружина, суд визнав усю інформацію журналістів недостовірною. Як наслідок, журналістам видання було заарештовано рахунки. На думку юриста фундації DEJURE, експерта з доступу до публічної інформації Х. Буртник, рішення про визнання всієї інформації недостовірною попри те, що в публікаціях чи сюжетах журналістів є і правдиві дані – це небезпечна тенденція для свободи слова в Україні.

У цьому контексті слушною являється думка економічного редактора видання НВ І. Верстюка. Він зауважує, що журналістика – це дійсно справа суспільного інтересу, але копірвання в чужій білизні має сенс лише тоді, коли це робиться заради оприлюднення фактів, які демонструють або корумпованість посадовця або неправильну поведінку політика, порушення правил, закону, стандартів, домовленостей тощо. Як приклад він навів позов до себе і видання через статтю про «діамантового прокурора» Київської області О. Корнійця. Тоді журналіст описав, як донька О. Корнійця навчається в Британії в дорогій приватній школі, які гуртки вона відвідує, яких репетиторів тощо. Водночас за декларацією прокурор не мав на це грошей. «Мені важливо було показати, що це, можливо, гроші сумнівного походження. Я мав проблеми з Генеральною прокуратурою через той випадок, я радий, що Апеляційний суд міста Києва таки став на мій бік, але цього вдалося досягти ціною великого публічного резонансу за участю послів країн “Великої сімки”, журналістських організацій, ОБСЄ», – пояснив журналіст (URL: <https://zmina.info/articles/vyroky-pro-zahyst-chesti-ta-gidnosti-yak-zmi-robtyty-vykyttya-ne-narazhayuchys-na-pozov/>).

Не менш цікавою є історія бізнесмена Р. Ахметова, який у 2007 р. в Лондоні подав позов на українське інтернет-видання «Обозреватель» за статтю про нього, яку він назвав наклепницькою. До слова, законодавство Великобританії щодо моральної шкоди дозволяє вимагати та присуджувати великі суми моральної компенсації. У цій справі Високий суд Лондона 5 червня

2008 р. прийняв рішення про стягнення з журналістів медіахолдингу «Обозреватель» збитків у розмірі 100 тис. дол. та судових витрат на користь Р. Ахметова. Приводом для розгляду стала низка статей, де поширювалося про його життя та бізнес інформації, яку видання не змогло підтвердити. При цьому слід відзначити той факт, що «Обозреватель» на судовому процесі представлений не був. Видання заявило, що не могло захищатися за кордоном, бо не мало необхідних ресурсів. Незабаром, після успіху з виданням «Обозреватель» у Лондоні представники сторони Р. Ахметова подали позов на українську англomовну газету Kyiv Post. Цей процес закінчився домовленістю сторін з неоголошеними подробицями. А в 2010 р. Kyiv Post заблокував доступ до свого українського вебсайту користувачам з Британії на знак протесту проти англійських законів щодо наклепу.

Тому останнім часом у новинних стрічках все частіше з'являються публікації про звернення до судів відомих політиків і бізнесменів з позовами про захист честі, гідності та ділової репутації.

Наприклад, справа від 2020 р., за позовом Шевченківського районного суду Києва І. Коломойського до ексголови НБУ В. Гонтаревої зі звинуваченнями в цькуванні з боку бізнесмена. І, до речі, позов В. Коломойського про захист честі, гідності та ділової репутації був задоволений у повному обсязі, рішення суду першої інстанції не оскаржувалося. Цікавим у цьому контексті є той факт, що в позові не заявлялася вимога про видалення спірного інтерв'ю і воно все ще є в просторах інтернету.

Проте є і приклади, коли суди не задовольняють позови про захист честі, гідності та ділової репутації. Наприклад, у травні 2020 р. Верховний Суд України відмовив колишньому голові правління «ПриватБанку» О. Дубілету в позові до банку та інформантства «Інтерфакс-Україна» про захист честі, гідності та ділової репутації з позовною вимогою зобов'язати відповідачів спростувати недостовірну інформацію про перевищення ним своїх повноважень при видачі кредитів.

Якщо аналізувати міжнародний досвід, можна прослідкувати, що в багатьох країнах, таких як Австрії, Болгарії, Греції, Данії, Ісландії, Іспанії, Латвії, Литві, Норвегії, Польщі, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії, Чехії, Швейцарії, передбачена кримінальна відповідальність за наклеп.

Також кримінальна відповідальність за наклеп діє в 19 штатах США. Загалом покарання за наклеп у США може доходити до 250 тис. дол. штрафу або 10 років позбавлення волі. Тут доречним буде згадати два позови експершої леді США М. Трамп проти Daily Mail у Великобританії і представництва видання Mail Online у США про поширення неправдивої інформації про її модельне минуле. Загальна сума заявлених позовних вимог з відшкодування моральної шкоди сягала 150 млн дол., врешті підсумкова сума в результаті мирової угоди сторін становила по 3 млн дол. з кожного видавництва.

До речі, у Великобританії попри жорсткість судочинства, пресі фактично дозволено оприлюднювати суперечливу інформацію та звинувачення, навіть

здобуті такими методами, як приховані зйомки чи підлаштовування ситуацій, якщо такі дії in public interest, тобто в інтересах суспільства. Останнім важливим прикладом таких дій може бути оприлюднення британською пресою особистих звітів про витрати парламентарів. Газети отримали цю інформацію з неофіційних джерел. Проте в результаті були покарані саме депутати за випадки нецільового використання коштів. У свою чергу, британські бульварні часописи пишаються кількістю судових справ, порушених у результаті їхніх журналістських розслідувань та кампаній.

А от у Франції за наклеп можна поплатитися не тільки штрафом до 45 тис. євро або тюремним строком до п'яти років, а й заборонаю займатися певними видами професійної діяльності. У цій країні встановлення істини забезпечує захист, окрім тих випадків, коли факти мають строк давності більш як 10 років; коли вони порушують право на приватне життя; коли вони стосуються правопорушення, щодо якого прийнято рішення про помилування, що перевищує строк давності, визначений законом, або згадують особу, яка була виправдана.

Цікавим із цього питання є законодавство Німеччини, де існує таке поняття, як наклеп проти чинної влади, її образу чи заклики до порушення цілісності республіки. Покарати за це можуть великим штрафом або позбавленням волі до п'яти років. Ті, хто в публічному виступі, на зборах або за допомогою письмових матеріалів поширюють зневагу чи образу персони, яка відіграє впливову роль у політичному житті, і якщо такі дії спрямовані на те, щоб істотно ускладнити громадську діяльність даного політичного діяча, караються позбавленням волі на строк від трьох місяців до п'яти років.

А от у законодавстві Швеції розрізняють дві форми наклепу – наклеп, або дискредитація, і образу. Якщо перша форма наклепу іноді стає приводом для вчинення юридичних дій проти ЗМІ, то друга передбачає в основному особисті образи «віч-на-віч» і рідко служить підставою для скарг на пресу. При цьому відповідальний редактор повинен довести, що публікація виправдана (тобто суспільний інтерес до інформації перевищує інтерес щодо захисту зацікавленої особи) і що інформація була істинною або опублікованою в загальновизнаній формі. Також у Швеції судження про цінності не можуть бути наклепницькими, хоча, сформульовані у винятково образливій формі, вони можуть бути в рідких випадках кваліфіковані як публічні образи (особлива форма наклепу) (URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH76I00A?an=24>).

Публічна образа чи наклеп в Італії караються двома роками позбавлення волі або штрафом від 1 тис. до 2 тис. євро. Законодавство поділяє покарання за наклеп і образу, що вийшло в будь-якому ЗМІ. Карний кодекс Республіки Польща у ст. 212 передбачає штраф або обмеження волі за приписування особі характеристик або поведінки, які можуть принизити її в громадській думці або наразити таку особу на втрату довіри (URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH76I00A?an=24>).

Кримінальна відповідальність за наклеп запроваджена й активно застосовується також у більшості арабських країн, зокрема в ОАЕ. Згідно з Федеральним кримінальним кодексом «Злочини проти репутації, наклепи, образи і розкриття секретів» ОАЕ, розповсюдження наклепу є кримінальним вчинком і карається штрафом та/або тюремним ув'язненням до двох років (в окремих випадках до п'яти років, наприклад, якщо правопорушник є державним службовцем і отримав поширену приватну інформацію внаслідок виконання своїх службових обов'язків). Щоправда, місцеві юристи кажуть, що закони настільки всеосяжні, що кваліфікувати як наклеп можна все що завгодно і юридично визначити наклеп в ОАЕ часто буває важко навіть для них. Що стосується журналістів в ОАЕ, то на думку М. Даффі, старшого викладача з комунікаційного права ОАЕ та міжнародного комунікаційного права в Університеті ім. Заїда в Абу-Дабі, вони побоюються спровокувати справу про наклеп. «В еміратських ЗМІ дуже сильна самоцензура, тому місцеві журналісти дуже обережні у висловлюваннях, мають тенденцію “згоджувати” новини. Від такої менш ніж агресивної преси страждає суспільство», – зазначив експерт (URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1400499-zakon_pro_naklep_v_oae_zasib_u_borotbi_z_politichnim_plyuralizmom_1758128.html).

Слід відзначити і те, що приводом до кримінального позову в ОАЕ також може стати розміщення в соцмережі фотографій без згоди особи, що на них зображена. Більше того, фотографування особи без її дозволу взагалі заборонене.

При цьому зазначимо, що в ОАЕ наразі працюють над новим Законом у сфері регулювання діяльності медіа. Планується, що з нього буде виключено позбавлення волі як засіб покарання для журналістів, крім того, у законопроекті передбачено зменшення кількості правопорушень, за які медіаорганізації можуть зазнати покарання. Важливим є і те, що законопроект забезпечує журналістам право на нерозголошення джерел інформації.

У контексті досліджуваної теми доречно також згадати нещодавню постанову Касаційного суду Італії, який є найвищою ланкою судової влади країни. Як повідомляє італійське видання «Gazzettino» з посиланням на постанову касаційного суду № 2251, емоджі, які використовуються під час електронного листування, можуть бути підставою для позову про наклеп. До такого висновку установа дійшла через суперечку між двома користувачами фейсбуку, яка переросла в судовий розгляд. Суперечка базувалася на тому, що один з учасників конфлікту висміяв іншого через поганий зір, супроводжуючи коментар серією емоджі з обличчям, що сміється. Суд першої інстанції міста Варезе визнав автора образливого допису винним у наклепі, оштрафував його на 800 євро і зобов'язав виплатити 2 тис. євро компенсації позивачу – місцевому бізнесмену, який став жертвою наклепу внаслідок суперечки в інтернеті за версією суду. Проте апеляційний суд міста Мілан вирок скасував і постановив, що конфлікт дійсно мав ознаки використання образливої лексики,

однак факту злочину в ньому немає. Після цього Верховний суд Італії все ж розгледів наклеп у використанні емоджі та повернув справу для повторного розгляду. У свою чергу адвокати обвинуваченої сторони стверджують, що поганий зір не зменшує цінності людини, та наголошують на тому, що їхній підзахисний просто показав себе з негативного боку. Однак після вивчення юридичної різниці між наклепом та образою Верховний суд усе ж задовольнив позов. Юрист та професор Університету Перуджі Ф. Мікоцці пояснив, що використання емоджі під час онлайн-суперечки нібито підкреслює навмисне глузування з боку одного з опонентів. Так, смайлики наприкінці речення можуть означати критику, бодішеймінг, висміювання фізичних характеристик людини (URL: <https://zmina.info/news/verhovnyj-sud-italiyi-vyznav-shho-emodzhi-mozhna-rozczynyту-yak-obrazlyvu-leksyku-ta-naklep>).

Окремо також нагадаємо, що 7 липня 2022 р. набула чинності поправка до Кримінального кодексу Японії, відповідно до якої за образу людини в інтернеті можна потрапити до в'язниці. Кримінальний кодекс країни визначає образи як спробу принизити когось без посилання на конкретні факти про це.

У свою чергу ООН та ОБСЄ визнають, що кримінальне переслідування за наклеп є згубним для вільної преси та свободи слова, і активно підтримують декриміналізацію наклепу. Представники ОБСЄ регулярно звертаються з такими закликами до парламентів різних країн.

Як було наголошено Комітетом з прав людини ООН на 102-й сесії, закони про наклеп повинні включати механізми захисту і вони не повинні застосовуватись до висловлювань, які не є за своєю природою придатними до верифікації. Власне, національні законодавства досить часто виходять саме з такої позиції. Наприклад, у Норвегії, яка у 2011–2012 рр. очолила рейтинг країн за рівнем свободи преси, Верховний суд постановив, що право на свободу вираження думок особливо важливе, коли йдеться про посадовців, і наголосив на важливості уваги ЗМІ до можливих зловживань представників влади. В Австрії, наприклад, журналісти не підпадають під звинувачення у наклепі, якщо вони можуть довести відповідність їхніх дій стандартам журналістської діяльності та суспільну важливість теми, яку вони висвітлювали. У Греції журналісти можуть посилатись на суспільну значущість інформації та власну добросовісність для захисту від звинувачень у наклепі. Парламент Ісландії, законодавство якої передбачає покарання за наклеп, у 2010 р. прийняв резолюцію, яка доручала уряду запровадити законодавчий режим захисту і зміцнення свободи слова, у тому числі і в контексті захисту від звинувачень у наклепі. Також у багатьох країнах законодавство містить окреме положення про те, що висловлення точки зору не є наклепом (URL: https://texty.org.ua/fragments/51180/Chomu_Olijnyk_breshe_posylajuchys_na_zahidnyj_dosvid-51180).

Окрім того, нещодавно Європейська комісія підготувала проект законодавства ЄС для захисту ЗМІ від неналежних позовів про наклеп,

спрямованих на те, щоби змусити медіа мовчати. Про це повідомляє видання «EUObserver», у розпорядженні якого опинився цей документ.

Цим законопроектом пропонуються критерії виділення таких позовів проти медіа та неурядових організацій, які не мають на меті реальної боротьби з наклепом, а спрямовані на створення проблем для тих, хто пише про мільярдерів чи великі транснаціональні компанії. У разі, якщо країни ЄС та депутати Європарламенту підтримають запропоновану директиву ЄС, то судді національних судів отримають право на закриття фіктивних справ без їхнього розгляду, із компенсацією тим, проти кого ці позови були спрямовані. «Ми допомагаємо захистити тих, хто ризикує і виступає на захист суспільних інтересів», – заявила в Брюсселі єврокомісарка з питань цінностей ЄС В. Юрова.

Як інформує «Європейська правда», у директиві перераховані критерії, які мають право використовувати судді, щоб вирішити, чи є судовий процес проти ЗМІ справжнім, чи заявник зловживає механізмами правосуддя. Серед них, наприклад, вимагання від медіа та активістів непропорційно великих фінансових збитків або відкриття кількох справ одночасно. Пропонується також, що законодавство буде застосовуватися до країн, що не входять до ЄС, що, у свою чергу, дає європейським суддям можливість скасувати рішення проти громадян та ЗМІ ЄС, винесених, наприклад, у Лондоні. Утім, є обмеження – законодавство може бути застосоване лише щодо «справ з транскордонними наслідками», оскільки компетенція ЄС не охоплює національне законодавство у сфері правосуддя.

«Це не ідеально, але це великий крок вперед», – прокоментувала виданню EUObserver цей проєкт Д. Маєрчак з паризької неурядової організації «Репортери без кордонів».

Як відомо, Парламентська асамблея ОБСЄ закликала уряди країн до скасування законів, що передбачають кримінальну відповідальність за поширення недостовірної інформації, яка принижує честь та гідність, завдає шкоди діловій репутації публічним особам держави та державним службовцям.

В ООН та ОБСЄ також наголошують, що кримінальна відповідальність за поширення про особу недостовірної інформації, яка принижує її честь, гідність та завдає шкоди діловій репутації – це не виправдане обмеження права на свободу вираження, а всі закони, що передбачають кримінальну відповідальність за це, мають бути замінені відповідними цивільноправовими нормами.

Отже, з огляду на вищесказане, можемо зробити висновок, що проблема співвідношення між захистом честі й гідності та свободою слова є важливою правовою колізією для багатьох країн. Важливими аспектами порушеної проблематики є рівень політичної та інформаційної культури в суспільстві, дієвий інститут репутації та ефективність судової системи і довіра до неї. Посилення відповідальності за наклеп в першу чергу вдарить по ЗМІ, адже існує ризик звинувачень у наклепі щодо будь-якої небажаної публікації. До

речі, подібні проблеми можуть виникнути і в опозиції, яка критикує владу, у той час як критика є частиною політичної боротьби. Отже, ключове завдання при внесенні змін у законодавство та, що не менш важливо, при правозастосуванні, досягнути паритету між правом на поширення негативної інформації, що має суспільну вагу та недопущенням практик безвідповідальності й безкарності при поширенні інформації, що зачіпає інтереси особи (*Стаття підготовлена з використанням інформації таких джерел:*

Офіс Президента України (<https://petition.president.gov.ua/petition/91210>); **Інститут масової інформації** (<https://imi.org.ua/news/radi-proponuyut-povernuty-prezumptsiyu-nedostovirnosti-negatyvnoyi-informatsiyi-i50394>); **Детектор media** (<https://detector.media/infospace/article/207415/2023-01-26-u-verkhovniy-radi-proponuyut-povernuty-prezumptsiyu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii-komentari-yurystiv/>); (<https://centreua.org/monitoring-rishen/vyznavaty-negatyvnu-informatsiyu-nedostovirnoyu/>); **ЛІГА ЗАКОН** (https://jurliga.ligazakon.net/news/216974_do-tsivlnogo-kodeksu-proponuyut-povernuti-prezumptsiyu-nedostovirnost-negativno-nformats; <https://ips.ligazakon.net/document/II08665I>); **Інформаційний портал «Юридичний факт»** (<https://www.yurfact.com.ua/fakty/zakhyst-chesti-i-hidnosti-v-ukraini-proponuiut-vidnovyty-prezumptsiu-nedostovirnosti-negatyvnoi-informatsii>); **Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспенник. – Київ, 2019. – Вип. – 53 с.** https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KCS.pdf; **Центр прав людини ZMINA** (<https://zmina.info/news/verhovnyj-sud-italiyi-vyznav-shho-emozhi-mozhna-rozchinyty-yak-obrazlyvu-leksyku-ta-naklep>); **Юридична команда «АРМАДА»** (<https://armada.law/blog/sprostuvannya-nedostovirno-nformats-oglyad-aktualno-sudovo-praktiki-v-ukra-n>); (<https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1107694/>); (<http://surl.li/gjaoh>); (<https://vasyl-ryabchenko.com/info-court/>); (<https://ips.ligazakon.net/document/GH76I00A?an=24>); **Slidstvo.Info** (<https://www.slidstvo.info/articles/libel-law-what-does-it-mean>); **Укрінформ** (https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1400499-zakon_pro_naklep_v_oae_zasib_u_borotbi_z_politichnim_plyuralizmom_1758128.html); (<https://www.ilf-ua.com/uk/blog/naklepi-v-interneti-8-kroktiv-dlia-zakhistu-reputatsiyi-ta-gidnosti/>); **Radio Свобода** (<https://www.radiosvoboda.org/a/24717504.html>; <https://www.radiosvoboda.org/a/24719902.html>); **Texty.org.ua** (https://texty.org.ua/fragments/51180/Chomu_Olijnyk_breshe_posylajuchys_na_zahidnyj_dosvid-51180); **Центр прав людини ZMINA** (<https://zmina.info/news/u-yes-hochut-zahystyty-zhurnalstiv-vid-pozoviv-pro-naklep>); **Центр прав людини ZMINA** (<https://zmina.info/articles/vyroky-pro-zahyst-chesti-ta-gidnosti-yak-zmi-robyty-vykryttya-ne-narazhayuchys-na-pozov/>); **Юридична Газета** (

gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/zahist-chesti-gidnosti-ta-dilovoyi-reputaciyi.html); Європейська правда (https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/1/7138700); NV Бізнес (https://biz.nv.ua/ukr/experts/borba-s-klevetoy-zachem-ukraine-zakon-o-prave-na-zabvenie-50044878.html); Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів (https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/userimages/book_files/Freedom%20of%20expressions_A19.pdf); Економічна правда (https://www.epravda.com.ua/columns/2021/08/5/676608/); ADVOKAT POST (https://advokatpost.com/tsyvilne-zakonodavstvo-ne-mistyt-prezumptsii-dobroporiadnosti-a-otzhe-vidsutni-pidstavy-dlia-ii-zastosuvannia-pry-vyrishenni-sporiv-pro-sprostuvannia-nedostovirnoi-informatsii).